

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
KIBRIS VE TÜRK EDEBİYATI

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009

ANKARA

3.2.Kıbrıs ve Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Kıbrıs, edebiyat

Kıbrıs'ın 1571 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmasından sonra adaya özellikle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden birçok Türk halkı iskanına edilmeye başlanmıştır. Doğal olarak bu süreçte adaya gelen Türk halkı kendi maddi ve manevi kültür değerlerini de beraberinde getirmiştir. Bu kültürel değerlerin temelini başta dil, edebiyat ve folklor ürünleri oluşturmaktadır. Edebiyat sahasında ilk dönem eserlerini klasik dönem divan şairlerinin eserleri oluşturmaktadır. Bu şairleri kronolojik sıraya göre şöyle sıralamak mümkündür: Misâlî (1607), Zekâî (1648), Siyâhî (1710), Na'ib (1717), Arif Efendi (1725), Hızır Dede (1727), Musîb (Musîb Mehmet Efendi 1754), Müfti Hasan Hilmi Efendi (1847), Hacı Hasan Tahsin Bey (1861), Yusuf Ziya (1869). XIX. yüzyıldan itibaren ise bu alanda, Eski Zağra'lı Handi, Şem'î, Sezâyî, Hakkı, Hatif, Nâdirî, Salim, İffet, Kerimî, Tekî, Müfti Râci Efendi gibi şairleri örnek vermek mümkündür. Bu dönemde elbette pek çok atasözü, masal, manî, bilmece, destan, efsane, ve halk hikayesi gibi halk edebiyatına mensup yazılı ve sözlü ürünlerden örnekler görmek de mümkündür.

Çağdaş Kıbrıs Edebiyatı'nın temelini atılması Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı ile paralellik göstermektedir. Bu dönemde özellikle adaya sürgün olarak gelen Namık Kemal başta olmak üzere, Mutasarrıf olarak atanan Ziya Paşa, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kıbrıs'ın İngiliz Sömürgesine terk edilmesini 44 dörtlükten oluşan bir destanla anlatan Kıbrıs'lı Müsevvid Osman Efendi-zâde Mehmed Derviş Efendi ilk döneme damgasını vurmuştur. XX. yüzyılın başında dönemin Jön Türkleri arasında yer alarak Kıbrıs'a kaçan Vizeli Rıza İbn Emin, Kıbrıs'ta yetişen düşünce adamlarından Ahmet Raik Efendi'yi dönemin edebî temsilcileri arasında görmek mümkündür. Kaytaz-zâde Nâzım, Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı bazı şiirlerle oradaki heyecanı Kıbrıs Türklerine yaşatmaya çalışmıştır. 1925 yılında Kıbrıs'ın resmen İngiliz sömürgesine verilmesinden sonra adaya daha önce göç eden birçok Türk aile geri dönmek zorunda kalmıştır. Adada kalan Türk ailelerine çok büyük siyasi baskılar uygulanmıştır. Özellikle 1930 yılından sonra kaleme alınan edebî eserlerde bu baskılar ve dönemin siyasi, sosyal, ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda, 1930 yılından sonra Kıbrıs Türk edebiyatına farklı türlerde eserler vererek hizmet eden yazar ve şairleri şöyle sıralayabiliriz: İsmail Hikmet Bey, Muzaffer Gökmen, İsmail Karagözlü, Osman Türkay, Özker Yaşın, Engin Gönül, Urkiye Mine Balman, Mustafa İzzet Adiloğlu, Taner Fikret Baybars, Ahmed Esad, Samet Mart (Sacit Tekin), Numan Ali Levent, Hüseyin Şenol, Şinasi Tekman, Mustafa Tangül, Oğuz Kusetoğlu, Ali Sedat Hilmi (Törel), Bener Hakkı Hakeri, Kutlu Adalı, Rauf Denkaş, Fuat Veziroğlu, Hizber M.Hikmet (Hikmetağalar), Neriman Cahit, Fikret Demirağ, Mehmet Kansu, Zeki Ali, Orbay (Mehmet) Deliceırmak, Süleyman Uluçamgil, Kamil Özay, Oktay Öksüzoğlu, Konur Alp, Özker Yaşın, Çetin Kasapoğlu, İsmail Bozkurt, Özden Selenge, Hakkı Yücel, Feriha Altıok.

Kaynak (Source):

Rehber Ansiklopedisi, Çağdaş Kıbrıs Edebiyatı (1878-1923) Dönemi
Kıbrıs Türk Edebiyatı, www.kultur.gov.tr/TR/dosyagoster.aspx...

Kıbrıs Türk Edebiyatı, www.wikipedia.org.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
YURTDIŞI GÖÇMEN TÜRK EDEBİYATI**

Türkiye
Kültür Portalı

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009

ANKARA

3.1. Yurtdışı Göçmen Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, göçmen, edebiyat

Yurt Dışı Göçmen Edebiyatı'nın temelini daha çok Almanya'ya giden göçmenlerin attığını söylemek mümkündür. II. Dünya Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle ayrılan Almanya, savaş sırasında yetişmiş insan gücünü yitirerek çok büyük sıkıntılar yaşamıştır. Dolayısıyla Almanya, savaş sonrasında, özellikle ağır sanayide çalıştırılmak üzere, yetişmiş insan gücü açığını dışarıdan göç olarak kapatmaya çalışmıştır. Bu göç dalgasına, Türkiye Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde, 1965-1970 yıllarında başlangıçta iki yıllığına sadece erkekler katılırken, sonraki yıllarda aileler de daha uzun süreli kalmak üzere dahil olmuşlardır. İlk başlarda Almanya'ya, daha sonraları özellikle Orta ve Batı Avrupa'ya yapılan Türk göçleriyle birlikte, göçlerin yapıldığı ülkelerde Türk kültürüne ait çok renkli, çok dilli ve kültürlü bir yaşam oluşmaya başlamıştır. Doğal olarak bu çeşitlilik, o bölgelerde yaşayan yazar ve şairlerin eserlerine de yansımıştır. Gerek Türkiye'den o bölgeye göç etmek suretiyle, gerekse oraya yerleşen ailelerin çocukları arasından yetişen birçok yazar ve şair, Türk kültürü ve edebiyatından beslenerek, göç ettikleri ülkelerde kimilerine göre "İşçi Edebiyatı"nın kimilerine göre de "Yurtdışı Göçmen Edebiyatı"nın doğmasına katkıda bulunmuşlardır.

Yurt Dışı Göçmen Edebiyatı'nın ilk kuşağını, Türkiye'de doğmuş daha sonra Almanya'ya göç etmiş Nevzat Üstün, Bekir Yıldız, Yüksel Pazarkaya, Güney Dal, Fakir Baykurt, Aras Ören gibi yazarlar oluşturmaktadır. Bu yazarlar daha sonraları ikinci kuşağın yetişmesine çok büyük katkıda bulunmuşlardır. İkinci kuşağın önde gelen temsilcileri ise Habib Bektaş, Şinasi Dikmen, Yaşar Miraç, Fethi Savaşçı ve Yücel Feyzioğlu gibi yazar ve şairlerdir. Bu yazar ve şairler, Almanya'da yazmaya başlamışlardır. Ancak bunların en önemli özelliği eserlerini Türkçe yazmalarındır. Diğer taraftan Türkiye'de doğup Almanya'da büyüyen, Almanya'da doğup büyüyen, her iki dili de çok iyi şekilde kullanarak yazan, ikinci kuşağın devamı niteliğindeki yazar ve şairleri de şöyle sıralamak mümkündür: Osman Engin, Zehra Çırak, Zafer Şenocak, Feridun Zaimoğlu, Renan Demirkan, Salih Omurcak, Nevfel Cumart, Murat Karaarslan, Gülbahar Kültür, Alev Çoşkun, Hasibe Sönmez, Şakir Bilgin, Bekir Karadeniz, Erol Aras, Şükriye Dönmez, Muhsin Omarca, Orkun Ertener, Seher Çakır. Bunlar içinde Seher Çakır Avusturya'da yaşamaktadır.

Kaynak (Source):

Ahmet Bozdoğan, **Romanda Türkiye Dışındaki Türk Dünyası**, Akçağ yay, Ank.2008.

Doğan Hızlan, Göçmen Edebiyatı Neyi Simgeler "Göçmenlerin Ana Dili Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu", 23-24 Mayıs 2009, Duisburg, Almanya.

Molla Demirel, **Avrupa'da İki Kanaldan Beslenen Dil ve Edebiyat**, Havuz yay. 1991.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
KIBRIS VE TÜRK EDEBİYATI

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009

ANKARA

3.2.Kıbrıs ve Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Kıbrıs, edebiyat

Kıbrıs'ın 1571 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmasından sonra adaya özellikle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden birçok Türk halkı iskanına edilmeye başlanmıştır. Doğal olarak bu süreçte adaya gelen Türk halkı kendi maddi ve manevi kültür değerlerini de beraberinde getirmiştir. Bu kültürel değerlerin temelini başta dil, edebiyat ve folklor ürünleri oluşturmaktadır. Edebiyat sahasında ilk dönem eserlerini klasik dönem divan şairlerinin eserleri oluşturmaktadır. Bu şairleri kronolojik sıraya göre şöyle sıralamak mümkündür: Misâlî (1607), Zekâî (1648), Siyâhî (1710), Na'îb (1717), Arif Efendi (1725), Hızır Dede (1727), Musîb (Musîb Mehmet Efendi 1754), Müfti Hasan Hilmi Efendi (1847), Hacı Hasan Tahsin Bey (1861), Yusuf Ziya (1869). XIX. yüzyıldan itibaren ise bu alanda, Eski Zağra'lı Handi, Şem'î, Sezâyî, Hakkı, Hatif, Nâdirî, Salim, İffet, Kerimî, Tekî, Müfti Râci Efendi gibi şairleri örnek vermek mümkündür. Bu dönemde elbette pek çok atasözü, masal, manî, bilmece, destan, efsane, ve halk hikayesi gibi halk edebiyatına mensup yazılı ve sözlü ürünlerden örnekler görmek de mümkündür.

Çağdaş Kıbrıs Edebiyatı'nın temelini atılması Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı ile paralellik göstermektedir. Bu dönemde özellikle adaya sürgün olarak gelen Namık Kemal başta olmak üzere, Mutasarrıf olarak atanan Ziya Paşa, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kıbrıs'ın İngiliz Sömürgesine terk edilmesini 44 dörtlükten oluşan bir destanla anlatan Kıbrıs'lı Müsevvid Osman Efendi-zâde Mehmed Derviş Efendi ilk döneme damgasını vurmuştur. XX. yüzyılın başında dönemin Jön Türkleri arasında yer alarak Kıbrıs'a kaçan Vizeli Rıza İbn Emin, Kıbrıs'ta yetişen düşünce adamlarından Ahmet Raik Efendi'yi dönemin edebî temsilcileri arasında görmek mümkündür. Kayta-zâde Nâzım, Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı bazı şiirlerle oradaki heyecanı Kıbrıs Türklerine yaşatmaya çalışmıştır. 1925 yılında Kıbrıs'ın resmen İngiliz sömürgesine verilmesinden sonra adaya daha önce göç eden birçok Türk aile geri dönmek zorunda kalmıştır. Adada kalan Türk ailelerine çok büyük siyasi baskılar uygulanmıştır. Özellikle 1930 yılından sonra kaleme alınan edebî eserlerde bu baskılar ve dönemin siyasi, sosyal, ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda, 1930 yılından sonra Kıbrıs Türk edebiyatına farklı türlerde eserler vererek hizmet eden yazar ve şairleri şöyle sıralayabiliriz: İsmail Hikmet Bey, Muzaffer Gökmen, İsmail Karagözlü, Osman Türkay, Özker Yaşın, Engin Gönül, Urkiye Mine Balman, Mustafa İzzet Adiloğlu, Taner Fikret Baybars, Ahmed Esad, Samet Mart (Sacit Tekin), Numan Ali Levent, Hüseyin Şenol, Şinasi Tekman, Mustafa Tangül, Oğuz Kusetoğlu, Ali Sedat Hilmi (Törel), Bener Hakkı Hakeri, Kutlu Adalı, Rauf Denkaş, Fuat Veziroğlu, Hizber M.Hikmet (Hikmetağalar), Neriman Cahit, Fikret Demirağ, Mehmet Kansu, Zeki Ali, Orbay (Mehmet) Deliceırmak, Süleyman Uluçamgil, Kamil Özay, Oktay Öksüzoğlu, Konur Alp, Özker Yaşın, Çetin Kasapoğlu, İsmail Bozkurt, Özden Selenge, Hakkı Yücel, Feriha Altıok.

Kaynak (Source):

Rehber Ansiklopedisi, Çağdaş Kıbrıs Edebiyatı (1878-1923) Dönemi
Kıbrıs Türk Edebiyatı, www.kultur.gov.tr/TR/dosyagoster.aspx...
Kıbrıs Türk Edebiyatı, www.wikipedia.org.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
BALKANLAR VE TÜRK EDEBİYATI**

Türkiye
Kültür Portalı

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009

ANKARA

3.3. Balkanlar ve Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Balkan, edebiyat.

Balkanlar; Avrupa'nın güneydoğusunda Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Türkiye'nin bir bölümünü içine alan bir yarımadadır. Batısında Adriyatik denizi, güneyinde Akdeniz ve doğusunda Ege, Marmara ve Karadeniz yer alıyor. Kuzey sınır olarak Tuna ve Drava nehirleri kabul ediliyor. Türkler; MS.4. yüzyılda Batı Hun Türklerinin yerlerinden kopmaları ve Orta Avrupa'ya gelmeleri sonucunda yeni bir yurt kurarlar. Bu yerleşme aynı zamanda günümüz Avrupa dünyasının biçimlenmesine ve bu günkü coğrafi düzene girmesine etki eder. Hun Türkleri Ural ve Kafkasya bölgesinde Orta Avrupa, Adriyatik kıyıları ve Balkanlar'a uzanan geniş bir alanı kontrol ederler. Kuzeyden ve güneyden gelen Türkler 13.yüzyıl içinde Avrupa'da birleşir. Türk edebiyatının bu coğrafyada etkisi bu yıllara dayanır. Türk milletinin Balkanlarla, daha doğrusu Rumeli ile ilişkisi çok erken dönemlerde başlamıştır. Fakat Balkanlarla asıl uzun süreli ve kalıcı ilişkiler Osmanlılar zamanında başlamış ve günümüze kadar da devam etmiştir.

Balkanlardaki Türk hakimiyeti ve ardından gelen uzun barış devresinde ortaya çıkan gelişmelerden bilim, kültür ve sanat da kendine düşen payı almış ve bölgede bu açıdan da büyük bir gelişme görülmüştür. Balkanlarda bugün mevcut pek çok merkezi yerleşim birimini şehir haline getirenler Türkler'dir. Bu medeniyetin Türk olmayan yöre halkına ne denli tesir ettiğinin en açık göstergesi ise dillerine girmiş Türkçe kelimelerdir. Bunların sayısı Sırpça ve Hırvatça'da 7000, Makedonca'da biraz daha fazla, Bulgarca'da 5000, Rumca'da 3000 civarında, Macarca ve Romence'de çok sayıda, Arnavutça'da ise hepsinden fazla miktardadır. Şehirlerin Osmanlı medeniyeti doğrultusunda gelişme aşamasında bilim, kültür ve sanatın alt yapısı olan medrese, mektep, tekke ve zaviyeler tesis edilmiş, bunları takiben bilim, kültür ve sanatın ilk temsilcileri bu topraklarda boy vermeye başlamıştır. Meseleye edebiyat tarihi açısından bakılacak olursa ilk örnekler II. Bayezid döneminde (1481–1512) rastlanır.

Kültür kaynaklarının Orta Asya'dan Anadolu'ya Anadolu'dan Balkanlara uzanan çağlar boyu devam eden süreçte Balkan Türk Edebiyatı'nı şekillendirici bir etkisi vardır. Türk Kültürü yüzyıllar boyunca Balkan kültürünü besleyen en önemli kaynaktır. Türk halk kültürü Balkanlar'da Türk kimliğinin oluşmasını sağlayan en önemli alt yapı kurumu olmuştur. Türklerin Balkanlara hakimiyeti Kosova savaşı (1389) sonrasında 14.yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Balkanlar'da Türk Edebiyatı da bu tarihten sonra başlar. 15.yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal alanda da önemli olduğu bir dönemdir. Bu dönem edebiyatta da önemlidir. Böylece Balkanlar kendilerini Anadolu'da gelişip yeniden şekillenen Türk edebiyatının içinde bulmuştur. Balkanlar'a gelen aşık sazını ve bağlı buldukları aşıklık geleneğini de taşıyarak buralara yaymışlardır. Aşıklık geleneği özellikle Müslümanlar arasında kabul görerek Balkanlarda Balkan kültürüyle yeniden yapılanmıştır. Çeşitli tarikatlara bağlı dervişler, şeyhler gelerek tekkeler kurmuşlardır. Şehirlerde medreseler kurulmuştur. Medreselerde, tekkelerde yetişenler; Balkan divan edebiyatının ve Balkan Türk tekke edebiyatının temellerini atmışlardır.

Balkan Türk edebiyatı Balkanlardaki edebiyatlardan etkilenmiştir. Bu edebiyatlar temelde yabancı edebiyatlardır ve bu etkilenmenin açtığı yoldan Balkan Türk dili de, edebiyatı da çok farklı bir mecraya girmiştir. Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesinden sonra Anadolu Türk edebiyatıyla bağları zayıflayan Balkan Türk edebiyatı yüzünü yabancı edebiyatlara, Batıya çevirmiştir.

Balkan Türk Şiiri çeşitli eğilimleri içinde barındırır da başlangıçta olduğu gibi bu gün de belli ortak noktalara özelliklere sahiptir. Onlar geçmiş şiiri, şiir birikimine geleneğe en azından onu bilme, tanıma zorunluluğu temelinde olsa da sahip çıkmıştır. Edebiyatta temel türlerden biri olan şiir, Balkan Türk edebiyatının çok önemli bir yeri olan, gelenek oluşturan divan, tekke edebiyatları aslında şiir edebiyatlarıdır. Batıya yönelince hikâye ve roman ayrı bir önem kazanır, fakat şiir daima ön planda yer almıştır.

Kaynak (Source):

Dursun Yıldırım , “ Türk Dünyasına Toplu Bakış” **Türk Bitiği**, Ankara 1998.

Mustafa İsen, **Ötelerden Bir Ses** , Ankara 1997.

Suphi Saatçı, Kerkük ile Kıbrıs ve Balkanlarda Yaşayan Türk Topluluklarının Edebiyatları Arasında Varolan Benzerlikleri, **İkinci Uluslar Arası Kıbrıs ve Balkan Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri**, İzmir, 1996.

İ.Güven Kaya, **Yugoslavya Türk Halk Yazımına Gerçekçi Bir Bakış** , Piriştine , 1986, s.7

Nimetullah Hafız, Yugoslavya’da Yayınlanan Kitapların Bibliyografyası, **Sesler Dergisi**, sayı 180, Üsküp, 1983.

İ. Güven Kaya, **Yugoslavya’da Türk Halkı Edebiyatı**, İstanbul, 1993.

Nimetullah Hafız, **Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri**, Piriştine, 1985.

Erman Artun, Türk Halk Kültürünün Balkanlardaki Rolü, **Avrupa’ya İlk Adım Uluslar Arası Sempozyumu Bildiri** (Baskıda) , Gelibolu, 1999.

Feyyaz Sağlam, Türk Dünyası Edebiyatlarında Yeni Bir Adım: Yunanistan Türklerinin Edebiyatları, **Birinci Uluslar Arası Kıbrıs ve Balkanları Sempozyumu Bildirileri** Gazi Mağusa 1998.

Fahri Kaya , **Çağdaş Makedon Şairleri Antolojisi**, Ankara, 1993.

Yılmaz Öztuna, **Rumeli Kaybımız**, İstanbul, 1990.

Georges Castellan, **Balkanların Tarihi** (Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu), İstanbul, 1995.

Kültür Portalı

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009

ANKARA

3.4. Azeri Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Azeri, edebiyat

Azeri edebiyatı Kafkasya, Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu yörelerinde yaşayan Türklerin, Doğu Oğuzca olarak tanımladığımız Türk şivesiyle ortaya koydukları bir edebiyattır. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bir bütün halinde varlığını devam ettiren Azeri edebiyatı 1828 yılında Ruslarla İranlılar arasında imzalanan Türkmençayı Anlaşmasına göre ikiye bölünmüş; Kuzey Azerbaycan Rus, Güney Azerbaycan ise İran hakimiyetinde kalmıştır.

Arapların Kafkas bölgesini işgaliyle bölgede İslam diniyle birlikte i Arapça yayılmaya başlamıştır. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arapça eserler veren Azeri şairler arasında İsmail İbn Yesar ve Musa Şehavat gibi isimler vardır.

Bölgede Selçukluların hakimiyetiyle birlikte bu bölgelerde Arapça'nın yerini Farsça almıştır. 11 ve 12. yüzyıllarda Farsça eser veren şairler arasında Hatip Tebrizi (1030-1109), Hakanî Şirvanî (1126-1199) ve Nizami Gencevî (1141-1209) sayılabilir. Farsça eser veriş Azerbaycanlı Türk şairlerinden en önemli isim Nizami Gencevi'dir. Türkçe şiirleri ele geçen ilk Azeri şair ise 13. yüzyılın sonunda yaşayan Hasanoğlu'dur.

14. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en önemli isimleri Kadı Burhaneddin ve Nesimi'dir. 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Şah İsmail'in sarayı bir kültür merkezi olmuştur. Şah İsmail, halk edebiyatından da faydalanmak suretiyle Hatai mahlasıyla yazdığı şiirlerde Azerbaycan edebiyatında kendine özgü bir yer edinmiştir. 16. yüzyılda Azeri Türkçesine ve şiirine ölmezlik kazandıran bir diğer isim Fuzuli'dir. 17. yüzyılda Sarı Âşık ve Hasta Kasım adlı şairler önemli isimlerdir. 18. yüzyılda modern Azerbaycan edebiyatının öncüsü sayılabilecek Molla Penah Vakıf (1717-1797) yetişmiştir.

19. yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte Kuzey Azerbaycan'da başlayan yenileşmenin öncüleri arasında Abbaskuluağa Bakıhanlı (1794-1846) Mirza Şefi Vazıh (1794-1852) gibi isimler olmasına rağmen modern Azerbaycan edebiyatının en büyük temsilcisi ise Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) dir. Ahundzade, muhtelif eserleriyle modern edebiyatın esaslarını kurmuştur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Celil Memmedguluzade tarafından 1906-1931 yılları arasında çıkarılan "Molla Nasreddin" dergisi edebiyatta yeni bir üslubun gelişmesine yol açmıştır. 1905-1920 yılları arasındaki Azerbaycan edebiyatının bir diğer önemli ismi Sabir'dir. Azerbaycan edebiyatında millî edebiyat cereyanını benimseyen şiirlerini Ziya Gökalp ve Mehmet Emin Yurdakul'un şiir anlayışı tarzında yazan Ahmet Cevat (1892-1937) ise dönemin millî anlayışa sahip yazarı olarak dikkat çeker.

1920'den sonra rejimin değişmesine bağlı olarak Azerbaycan'da sosyal hayat ve cemiyet hayatı da hızla değişmiştir. 1941-1946 yılları arasındaki II. Dünya Savaşı yıllarında edebî konular genellikle savaşla ilgilidir. Bu dönemde yazılan eserler halka cesaret verme üzerinedir. Savaş kadarki dönemin önemli şahsiyetleri arasında Yusuf Vezir Çemenzeminli çok yönlü bir yazar olarak dikkat çeker.

Mehmet Said Ordubadi (1872-1950) ise dönemin diğer önemli bir ismidir. Yazar dört ciltlik "Dumanlı Tebriz" adlı romanında Güney Azerbaycan'da cereyan eden siyasî ve içtimaî olayları anlatır.

1960'lı yıllar ise Azerbaycan edebiyatında yeni bir devrin başlangıcıdır. Bu dönemde İsmail Şıhlı, ve Çingiz Hüseyinof gibi isimler öne çıkar. 1920 ve 1930'lu yıllarda doğan yazarlar

arasında ise Anar en dikkat çekici isimdir. O konu ve kahramanlarını çağdaş Azerbaycan hayatından almış olmasına rağmen bu sınırlar içinde kalmamış, milliden evrensele ulaşmayı başaramıştır. Bu dönemin en önemli iki ismi Nebi Hezri ve Bahtiyar Vahapzade'dir.

1828 yılında Azerbaycan ikiye bölündükten sonra Güney Azerbaycan edebiyatı halk edebiyatı ve klasik edebiyat tarzında devam etmiştir. 1906-11 yılları arasında İran'daki meşrutiyet hareketleri belli ölçüde bir yenileşmeyi beraberinde getirmiştir. Güney Azerbaycan edebiyatında en önemli iki hadise II. Dünya Savaşı yıllarında *Veten Yolunda* adlı gazeteyle *Şairler Meclisi*'nin kurulmasıdır. Bu iki edebî hareket güneyde belli bir neslin yetişmesine vesile olmuştur. Güney Azerbaycan edebiyatının en önemli ismi Seyid Mehemed Şehriyar'ın en büyük özelliği şiirlerindeki lirizmdir. *Heyder Babaya Selam* adlı iki manzumesi bütün Türk dünyasında büyük etki yapmıştır. Güney Azerbaycan edebiyatının en önemli isimleri Bulud Karaçorlu Sehend, Habib Sahir ve Ali Tebrizi'dir. 1978 devriminden sonra İran'daki Türk edebiyatında büyük gelişmeler olmuştur. *Varlık*, *Koroğlu* gibi dergiler etrafında edebî eserler kaleme alınmıştır.

Kaynak (Source):

Samir Kazımoğlu, **Türk Topulukları Edebiyatı**. 2 cilt

Türk Dünyası Edebiyatı, TİKA yay., 2002

Emine Gürsoy Naskali, Sovyet Türk Edebiyatı, Türk Dünyası, **Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1, Ankara. 1996, s. 54-65

Şuayip Karakaş, 20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme, Türk Dünyası, **Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 2, Ankara. 1996, s. 279-318

Yaşar Karayev, (Haz. Yavuz Akpınar), **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı**, Ötüken Yay, İstanbul 1999.

Yavuz Akpınar, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, Dergah Yay, İstanbul 1994.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
IRAK VE TÜRK EDEBİYATI

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009

ANKARA

3. 5. Irak ve Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Irak, edebiyat

Irak Türk nesrinin gelişmesi, hiç şüphesiz matbaanın kurulması ile başlamıştır. Kerkük'te ilk olarak Havadis gazetesinin, daha sonra Maarif dergisinin yayımlanması, nesir hayatına canlılık getirmiştir. Bu dönemde yazıları ile ilgi çeken isimlerin başında Kudsîzâde Ahmad Medenî Efendi (1889-1940), Fethi Safvet Kirdar (1896-1966), Ali Kemal Kâhyaoğlu ve Cevad Nesiboğlu (-1959) gelir. Daha çok makale, fıkra ve deneme türünde örnekler verilen 20. yüzyılın ilk yarısında, Türk men nesri, hikâyeye ve roman türünde fazla atılım yapamamıştır.

Irak Türk edebiyatı, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra nesir alanında büyük canlılık yaşamıştır. Yazı dilinde sadeleşme süreci, Ata Terzibaşı'nın öncülüğünde Beşir gazetesinin (İlk sayısı 23 Eylül 1958) yayımlanması ile başlamıştır. Daha sonra Kardeşlik dergisinin (ilk sayısı Mart 1961) yayın hayatına katılması, bu süreci daha da hızlandırmıştır. Gerçi Hıdır Lütfi ve Molla Sabir gibi, eski kuşağa mensup olan bazı yazarlar, sadeleşme hareketine katılmamışlardır. Ancak Ata Terzibaşı'nın dil ve edebiyat üzerine yazdığı makaleler, dilde özleşme akımını güçlendirmiştir. Bununla birlikte Çağdaş Irak Türkmen edebiyatında Reşit Kâzım Beyatlı (1914-1983), Rıfat Yolcu (1926) ve Ali Marufoğlu (1927) gibi isimler nesir alanında sade dilin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır

Bu dönemde, özellikle denemeleri ile ilgi çeken Abdulhekim Rejioğlu (1910-1975), geliştirdiği acı ve delifışek üslûbu ile, önemli yeniliklere öncülük ederek, Türkmen edebiyatı tarihinde müstesna bir yere sahip olmuştur. Yine bu dönemde fıkra, gezi notları, aktüalite ve magazin yazıları ile İhsan Vasfi (1923), olgun yazıları ile folklor, edebiyat ve kültür tarihçisi Ata Terzibaşı (1924), fıkri ve edebî yazılan ile Rıfat yolcu (1926), deneme ve hikâyeleri ile Ali Marufoğlu (1927), Türkmen edebiyatına hikâyeye türünü yerleştiren Haşim Kasım Salihi (1927), düşünce ve fikir yazıları, tarihî araştırma, eleştiri ve denemeleri ile Erşat Hürmüzlü (1943) en çok ilgi toplayan isimlerdir.

Iraklı Türk yazarlarının, hikâyeye ve hele roman alanında fazla varlık göstermemeleri de, yine Türkçe'den, Türk dünyasından ve Türk edebiyatı çevrelerinden uzak ve kopuk kalmalarına bağlıdır. Çünkü bu türde anlatım yine Türkiye Türkçesi ile sağlanmaktadır. Yoğun biçimde Türk kültür ve edebiyat dünyasından beslenmeleri mümkün ol-saydı, hiç şüphesiz pek çok yetenekli Türkmen edebiyatçısının hikâyeye ve roman türünde de başarılı ürünler vermeleri mümkün olabilirdi.

Irak Türk kökenli olan, ancak Irak dışına göç eden ve özellikle Türkiye'ye yerleşen güçlü edebiyat temsilcilerine son olarak işaret etmek gerekir. Iraklı Türk edebiyatçıları olarak Türkiye'de üne kavuşan Hâşim Nâhid Erbil (1880-1959 ?), Mehmed Râsîh Öztürkmen (1889-1936), Necmettin Esin (1912-1987), Ömer Öztürkmen (1929) ve oyun yazarı olan Devlet Tiyatroları sanatçısı İsmet Hürmüzlü (1938) bunların, arasında ilgi çeken güçlü isimlerdir.

Günümüzde Irak'ın Musul, Erbil, Kerkük, Diyale, Bağdat gibi iller ve bu illere bağlı onlarca ilçe, nahiye ve köyde yaşayan Türkmenler zengin bir Türk halk edebiyatına sahiptir.

Türk dünyasının her yerinde olduğu gibi Irak Türkmen halk edebiyatı ürünlerini mensur ve manzum olmak üzere iki bölüm altında toplanmaktadır.

Mensur halk edebiyatı ürünleri arasında masal, halk hikâyesi, efsane (matal), fıkra (nükte), menkıbe vb. ürünlere bakıldığında Türk dünyası sahasında olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da Türk motifleri ile süslü olup canlı olarak yaşatılmaktadır. Hatta anlatılan ürünlerin büyük bir kısmı bölge ağız özelliği bir kenara Türk dünyası sahası ile tıpatıp ayinlik arz etmektedir. Arzı Kamber, Kerem Aslı, Köroğlu gibi halk hikâyelerinin bölgede aynı şekilde anlatılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de ve diğer Türk toplulukları arasında anlatılan masal ve efsanelerin birçok varyantını bölgede tespit edilebilir.

Ninni (leyle, nenni), ağıt (sazlamağ), atasözü (eskiler sözü), deyim, bilmece (tapmaca), mani (me’ni), hoyrat (xoyrat, xoryat, qoyrat, qoryat), alkış-kargış (dö’e-bedö’e), tekerleme (çaşırtmaca) gibi manzum ürünler Irak Türkmen halk edebiyatının başlıca ürünleridir. Bu ürünler arasında hoyrat ve manilerin müstesna bir yeri vardır. Hatta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki hoyrat ve maniler Irak Türkmen halk edebiyatının şah damarını oluşturmaktadır. Irak Türkmenlerinin sözlü edebiyatında ve hatta günlük hayatında hoyrat olmazsa olmazların arasındadır. Çocuğundan yaşlısına kadar herkes hoyrat söyleyebilir. Nitekim Türkmen musikisinin sözlü kısmı olan güftelerinin büyük bir kısmı da mani ve hoyrat dörtlükleri oluşturur.

Kaynak (Source):

Bayatlı, Necdet Yaşar Murat; **Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi**, Ankara, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay., 2007.

Dakuki İbrahim; **Irak Türkmenleri, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları**, Ankara, Güven Matbaası,1970.

Saatçi, Suphi; **Kerkük Çocuk Folkloru**, İstanbul, Fuzuli Yay., 1984.

Saatçi, Suphi; **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Azerbaycan ve Kerkük Türk Edebiyatı**, C.6, KB. Yay., Ankara 1997.

Yakupoglu, Enver; **Irak Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay.,1976.

Terzibaşı, Ata; **Kerkük Hoyratları ve Manileri**, 3.baskı, İstanbul, Ötüken Yay.,1975.

Terzibaşı, Ata, **Kerkük Havaları**, İstanbul, Ötüken Yay.,1980.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
Orta Asya Türk Edebiyatı

Türkiye
Kültür Portalı

Doç. Dr. İbrahim Dilek

ARALIK - 2009
ANKARA

3.6. ORTA ASYA TÜRK EDEBİYATI

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Türkler, Orta Asya , Türk, Edebiyat

Oğuzlar 10 ve 11. yüzyıllarda oldukça geniş bir alana yayılmışlar; İrtiş'ten Volga'ya dayanan sınırları Hazar Deniziyle Maveraünnehr arasındaki bütün bir bozkır sahasını içine almıştır. Böylece Orta Türkçe ilk devresinde Hakaniye ve Oğuz edebi şiveleriyle görünüyordu. Türk kültürünün ana yurdu olan Türkistan'da onuncu yüzyıldan itibaren geniş ve zengin bir edebiyat teşekkül etmiştir. Bu edebiyatın temeli, yazılı ve sözlü destanlara dayanmaktadır. Yazılı edebiyatın öncüleri Ahmet Yesevi, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacib, Yükneklî Edib Ahmet gibi ilim ve fikir adamları Karahanlı sahasını yüksek seviyede bir kültür merkezi haline getirmişlerdir.

Moğol istilasından sonra Orta Asya'da teşekkül etmiş olan Türk edebiyatı, dar manasıyla Timur ve Timurlular devrinde meydana gelen Türk edebiyatını ifade etmektedir. Kökleri Orhon Yazıtlarına ve Uygur-Türk, buda-Manihaist Türk edebiyatına kadar iner. En yakın temeli de İslam devrindeki Hakaniye edebiyatı (Kutadgu Bilig, Atabetü'l Hakayık, Divanü Lugâti't Türk) ve onun yeni bir inkişaf sahasını teşkil eden Harezmi – Altınordu Türk edebiyatıdır.

Türkler İslamiyeti, devlet dini olarak 10. yüzyılın ilk yarısında kabul ettiklerinden bu devirden sonraki edebiyatları da Türk-Uygur edebiyatı üzerine kurulmuş İslami bir edebiyat olmuştur. İslami Türk edebiyatı birçok dini terimi Budizm, maniheizm dini edebiyatından miras almıştır. İslam devrinin ilk Türkçe eserlerinden olan Kutadgu Bilig müellifi “Dinleyin Ötügen Begi ne diyor?”, “Dinleyin Yagma Begi ne demiş?” gibi mısralarıyla eski Orhon devrinin edebiyatını hatırlatır.

Müşterek Orta Asya Türkçesini takip eden Kuzey-Doğu Türkçesinin meydana getirdiği edebiyat, geniş manada Çağatay Türk Edebiyatını meydana getirmektedir. Divan ü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi büyük eserlerin ortaya çıkışından sonra Kaşgar Türkçesi edebi kudretini göstermiş oluyordu. Hakaniye diye anılan bu Türk Lehçesi sadece bu eserlerle kalmamış, teşekkül eden yeni kültür merkezlerinde birçok eser vücuda getirmiştir. Gerçekte Kutadgu Bilig'le başlayan bu devre, ortaya çıkan kültür merkezlerine göre üçe ayrılırsa da onları Müşterek Orta Asya Türkçesi eserleri olarak zikretmek gerekir. Asıl 12. yüzyıl Kaşgar Türkçesi edebiyatının en büyük temsilcisi Yesili Ahmed'dir. Ahmed Yesevi (ölm. 1166 H. 562) ruhu okşayan çekici hikmetleriyle tanınmıştır. Pek çok lakapla anılan Ahmed Yesevi gerçekte bir mektep kurmuş ve bu mektep, talebeleri tarafından devam ettirilmiştir. Hakim Süleyman Ata (ölm. 1186) önde gelen taleb faaliyetlerinde bulunmuştur. Miftahü'l-Adl adlı fıkıh kitabıysa bu dönemde ayrı bir önem taşımaktadır. On dördüncü yüzyıla kadar bu sahada görülen eserlerden Oğuz Kağan Destanı ve 14. yüzyılın başında Rabguzi'nin yazdığı Kısasü'l-Enbiya'nın önemini belirtmek gerekir.

Harezmi ve Sirderya Irmağının güneyindeki yerler; Yedisu, Merv, Buhara gibi şehirler bölgenin kültür merkezi haline gelmiştir. Burada Türklüğün Kaşgar, Kıpçak ve Oğuz lehçeleri karışık olarak yaşadığından yazılan eserlere de bu durum aksetmiştir. Bölgenin en önde gelen eseri Alioğlu Mahmud'un yazdığı Nehcü'l-Feradis'tir. Eser daha çok hadisler ve açıklamalarıyla Siyer-i Nebi cinsindedir. Fakat İslamiyet'e ait geniş bilgileri ihtiva etmesi, her çeşit halk tabakası için yazıldığını göstermektedir.

On dördüncü asırda Kıpçak ili dil yadigarları da edebi yönden zikre değer eserlerdir. Bunların başında Kırım veya Kefe'de yazıldığı tahmin edilen Codex Cumanicus'tur. Eser, Latin harfleriyle yazılmıştır. İki kısımdan meydana gelen eserin İtalyan bölümünü lügat, Alman bölümünü ise çeşitli dini metinler meydana getirmektedir. Eserin Kıpçak Türkçesini öğrenmiş misyoner rahipler tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.

19. yüzyılda Çağatay, daha doğrusu “Türkî” edebiyatın enkazı üzerinde muhtelif lehçelerin edebiyatları meydana getirilmiştir. Rus istilasından ve daha sonra Sovyet ihtilali ile birlikte Osmanlı, Azeri ve Tatar edebiyatlarından sonra Orta Asya Türk Edebiyatı da bazı akım ve müdahalelerin etkisiyle yenileşme yoluna girmiştir.

Kaynak (Source):

M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları I-II**, Ötüken Yay., İstanbul 1989.

Türk Dünyası El Kitabı, III. Cilt, Ankara 1992.

Jean-Paul Roux, **Orta Asya –Tarih ve Uygarlık-**, Kabalıcı Yay., İstanbul 1999.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim Dilek	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
Kırım ve Türk Edebiyatı

ARALIK - 2009
ANKARA

3.7. Kırım ve Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Kırım, edebiyat

Kırım Türkleri yazılı edebiyatları meydana gelene kadar güçlü bir halk edebiyatı ortaya koymuşlardır. Kırım destanları 1896 yılında Radloff, 1980 yılında ise Cafer Bekirov tarafından derlenmiş ve neşredilmiştir. Bölgenin Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmasından sonra klâsik tarzda şekillenmeye başlayan Kırım edebiyatı, Kuzey Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki kolda gelişir. Kırım Türk edebiyatını altı döneme ayırmak mümkündür: 1. Hanlık Dönemi, 2. Rus İstilâsı Dönemi, 3. "Tercüman" Dönemi, 4. 1905-1917 Dönemi, 5. 1917- 1944 Dönemi, 6. 1944'ten günümüze kadar olan dönem. XV. asırdan itibaren Kırım'da Mengli Giray ve Hüseyin Kefevî (15. asır), Bora Gazi Giray (Gazaî) ve Rammayıl Hoca (16. asır), Aşık Ömer, Mustafa Cevheri, Leylâ Bikeç, Aşık Arif, Can Muhammed ve Edip Efendi (17. asır) gibi ünlü şairler yetişmiştir; fakat, bu dönem şairlerinin eserlerinin tamamı bugün elimizde mevcut değildir.

XVIII. asra kadar Osmanlı tesiri altında gelişen Kırım Türkçesi ve edebiyatı 1783 yılında Kırım'ın Rusya'ya ilhakı ile gittikçe zayıflar. Rusların Kırım'ı ilhakıyla durgunluk dönemine giren Kırım Edebiyatı, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren canlanmaya başlar. Canlanma hareketini Abdurrahman Kırım Hacı ve Abdurrefi Bodanski, İsmail Gaspıralı, Hasan Nuri gibi yazar ve eğitimciler başlatmıştır.

1905 Meşrutiyet inkılâbından sonra Rusya'da yaşayan bütün Türk boylarında olduğu gibi, Kırım Türkleri'nde de millî edebiyat yolunda çalışmalara hız verilmiştir. Bu dönemde, Abdurreşit Mediyev, Osman Akçokraklı, Bekir Emekdar, Hasan Çergeyev, Ali Bodaninski, Hasan Sabri Ayvazov; İsmail Lemanov, Hüseyin Şamil Toktargazi, Osman Zaatov, Habibullah Kerim, Hüseyin Baliç, Gaffar Şerfeddin, Mehmet Nüzhet, Seyyid Mahmut Rifatov, Seyyid Abdullah Özenbaşı, Habibullah Odabaşı, Mehmet Niyazi, Mithat Rifatov gibi pek çok aydın, halkı cahillikten kurtarmak ve onun medenî seviyesini yükseltmek için çalışmışlardır.

1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye ile münasebetler kesilmiş ve İstanbul'un yerini Kazan almıştır. Bu dönemin önemli temsilcileri, Şamil Toktargazi (1881-1913), Hasan Çergeyev (1879-1946), İlyas Boranganski (1852-1942), Ali Bodanski (1865-1920), İsmail Lemanov (1871-1942), Osman Akçoraklı (1879 - 1938); Mehmet Nüzhet (1888 - 1933), Abdullah Latifzade, (1890 - 1938) , Seyyid Abdullah Özenbaşı (1867-1924)'dır.

1917 Devrimi Kırım Türkleri'nin siyasî ve sosyal hayatlarında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 16 Kasım 1918'de Beyaz Rus Ordusu, 11 Kasım 1920'de ise Kızılordu Kırım'ı işgal etmiş ve Sovyet hakimiyeti Kırım'a tam olarak yerleşmiştir. Bu dönemde edebî eser verenler, Hasan Çergeyev, Mehmet Nüzhet, Abdullah Latifzade, Ömer İpçi, Bekir Çobanzade, Yakup Şakirali gibi ediplerle Abdurrahim Altanlı, Ziyaddin Cavtöbeli, Cafer Gaffar, İlyas Tarhan, İrgat Kadir, Mahmut Nedim, Eşref Şemi-zade, Kerim Camanaklı gibi gençlerdir.

1976 yılında bir grup genç yazarın çalışmaları sonucu Kırım Türkçesi ile hazırlanan "Yıldız" almanağı, 1980 senesinde iki ayda bir çıkarılan "Yıldız" dergisine çevrilmiştir. Bu dönemde Mehmet Bekirov ile Yusuf Bolat, üçüncü sınıflar için "Ana Tili" (1974); S. Müjdabayev ve Yusuf Bolat, dördüncü sınıflar için "Ana Tili" (1979); A. M. Gargavets, yedinci sınıflar için "Ana Tili" (1988) ve A. Memetov, fakülte öğrencileri için "Tatar Tili Grammatikasının Praktikumı" (1980) isimli gramer kitaplarını, A.M. Gargavets "Ana Tilinde" (1988) isimli okuma ders kitabını; S.A. Asanov, A.M. Gargavets, S.M. Useyinov "Knmskotatarsko - Russkıy Slovar (1988) isimli Kırım Türkçesi - Rusça sözlüğü neşretmişlerdir.

1983 senesinde Moskova'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliđi yazarlar sekreteryasında yapılan Kırım Őiirinin műzakeresine, Őairlerden Őerkez Ali, Riza Halid, Bilal Mambet, İsa Abduraman, Zakir Kurtnezir katılmıŐtır. Bu dűnemde Gafur Gulam NeŐriyatı bűnyesinde kurulan Kırım Tatar yayınları bűlűműnde Kırım Tűrkŀesi ile neŐriyat yapma imkânı dođmuŐtur.

Kaynak (Source):

Yűksel, Zűhal, Kırım Tűrk Edebiyatı, **Tűrk Dűnyası El Kitabı**, Tűrk Kűltűrűnű AraŐtırma Enstitűsű, Ankara 1998, s. 259-299.

Giraybay, Hamdi, "Kırım Edebiyatına Bir Bakış" **Kırım Şiirleri**, Romanya /Pazarcık 1935. Asanođlu Kerim, İsmail, **Kırım Tatar Edebiyatı**, Akmescit 1995.

"Kırım Tatar Edebiyatı", **Tűrk Ansiklopedisi**, s.62-63.

Çobanzade, Bekir Sıtkı, "**Kırım Tatar Edebiyatının Son Devri**", Yıldız, no.1,(1993).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tűm iŀeriđin her tűrlű ortamda umuma arz yetkisi sınırsız sűreyle Kűltűr Turizm Bakanlıđına devredilmiŐtir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan iŀerikle ilgili dűzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geŀen	Konu Editűrű	Proje Yűneticisi
Doŀ. Dr. İbrahim Dilek	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009
ANKARA

3.9. Doğu Türkistan Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Doğu Türkistan, edebiyat

Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde ve ülkenin batı bölgesinde yer almaktadırlar. Tarihte önemli devletlere merkezlik yapmış olan bu Türk yurdunda yaşayan Doğu Türkistan Türkleri, daha sonra Ali Han Töre başkanlığında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bütün Çin'e hakim olan Komünist Çin Kuvvetleri, 1949'da Stalin'in de onayı ile Doğu Türkistan'a girerek bu tarihi Türk ülkesini resmen işgal etmiştir.

10-15. yüzyıllar arasında Uygur edebiyatında, Budist ve Maniheizt dinî inançlara dayanan iki ayrı edebiyat anlayışı oluştu. 18. yüzyıldan itibaren yaşanan Çin istilâsı, sözlü Uygur edebiyatına büyük destanlar kazandırmıştır. Bunların en ünlüsü 1827 mücadelesine katılan, Nazuğum adlı Uygur kadının başına gelenleri ve Çin zulmüne karşı direnişini anlatan Nazugum Destanı'dır.

20. yüzyılın başlarında şekillenmeye başlayan modern Uygur edebiyatı, genellikle Doğu Türkistan Türklerinin emperyalizme, müstemlekecilğe, feodalizme, cehalete karşı mücadelesini içeriyordu. Kâşgar merkez olmak üzere, Abdülkadir Abdülvaris Azizî'nin teşebbüsü ve onun gerçek önderliğinde meydana gelen ceditizm cereyanı, Yeni Uygur edebiyatının doğmasında mühim rol oynamıştır.

Uygur Türklerinin önderi İsa Yusuf Alptekin'in öncülüğünde 1936'da kurulan *Altay Neşriyatı* adlı yayın evi ve bu yayın evinin çıkardığı *Uruş Haberi*, *Yurt*, *Altay*, *Tiyanşan* dergileriyle, Türkçülük hareketinin hâkim olduğu bir edebiyat anlayışı geliştirildi. Mesut Sabri Baykuzu; *Uluğ Ana*, *Niyaz Kız*, *Terme Çatmalar*, *Türklük Oranı*, *İlk Öğretmen*, *Nutuk* adlı eserlerinde ortak Türkçe üzerinde durdu. 1944'te siyasî şartların değişmesinden dolayı, *Altay Neşriyatı* başkent Urumçi'ye taşındı. Başyazarlığını, Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için çok büyük çabalar harcayan Mehmet Emin Buğra'nın yaptığı *Erk* gazetesi çıkarıldı. *Erk* gazetesinin ardından Polat Kadirî Turpanî'nin başında bulunduğu *Sincan* gazetesi yayın hayatına başladı. Turpanî, bu tür gazetecilik faaliyetlerinin yanında 1948'de Doğu Türkistan tarihini anlatan *Ülke Tarihi*'ni yayımladı. Bu eser, 1949'da İstanbul'da yeniden basıldı.

Doğu Türkistan'dan gelip Türkiye'de öğretmenlik okuyan ve 1946'da memleketine dönen Kurban Koday, yalnız öğretmen değil, aynı zamanda yazar ve gazeteciydi. Kurban Koday, Urumçi'de *Yalkın* adında bir gazete çıkardı. Ardından da *Yurt* adında bir gazete çıkarmaya başladı. Çok zor şartlar altında çıkardığı bu gazetede, Doğu Türkistan ile Türkiye arasındaki bağları kuvvetlendirme, kültürel alanda birleşme fikrini işlerken, özellikle Türkiye'de kaldığı yıllarda tanıyıp benimsediği Atatürk'ün fikirlerine yer vermek için gayret ediyordu. Aynı dönemde, Urumçi sahnelerinde Mesut Sabri Baykuzu'nun yazdığı *Niyaz Kız* piyesiyle, Mehmet Emin Buğra'nın yazdığı *Kutluk Türkan* opereti oynandı. Yine o tarihlerde, Doğu Türkistan'ın tanınmış şairlerinden Abdurrahim Ötkür'ün *Tarım Boyliri* adlı şiir kitabı yayımlanmıştır. 1949'da başlatılan kültür ihtilâli, Uygur Türk Edebiyatı'nda büyük tahribata yol açmıştır. 1978'e kadar millî kültürü yok etme çabaları aralıksız devam etmiştir. Bu dönemde pek çok milliyetçi Uygur yazar ve şairin yazı yazması ve eser vermesi yasaklanmıştır.

Tarım Boylari ve *Ömür Menzilleri* gibi önemli şiir kitapları bulunan Abdurrahim Ötkür, 1913'te Kumul'da Mançu istilâsında, yerli iş birlikçilerden Maksut Van'a karşı mücadele eden, Timur Halife'yi konu edinen, *İz ve Oygangan Zemin* (Uyanan Toprak) adlı romanı kaleme almış ve Kutadgu Bilig'i manzum olarak çağdaş Uygur Türkçesine aktarmıştır.

Son dönemlerde, Seyfettin Azizi'nin *Sultan Satuk Buğra Han*, *Teñritag Bürkütü* (Tanrıdağ Kartalı) ve *Eslime* (Hatıralar) adlı romanları ile *Amannisahan* adlı tiyatro eseri türlerinin

başarılı örnekleridir. Ayrıca Zordur Sabir'in İzdimiş (Arayış), Turdi Samsak'ın *Ahiretin Kelgenler* (Ahiretten Dönerler) ve Ferhat Cilân'ın *Mahmud Kâşgarî* adlı romanları sayılabilir. Uygur Türk Edebiyatı'nda yazılan hikâye ve romanlarda tarihî konular ve sosyal hayatın içinden seçilen olaylar ön sırada yer almaktadır.

Kaynak (Source):

Nurmehmet, Zaman (1988). **Uygur Edebiyatı Tarihi**, Şin Jiang Maarip Neşriyatı, Ürümçi.

Kaşgarlı, Sultan Mahmut, (1998). **Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı**, Ankara.

Kaşgarlı, Sultan Mahmut, "Uygur Türkleri Edebiyatı", **Türkler Ansiklopedisi**, c. 20, s. 311.

Özkan, İsa, **Üç Uygur Destanı, Çin Tömür Batur, Nözügüm ve Sadir Pelvan**, Ankara 1994,

Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Edebiyat Serisi: 3, VIII+114 s.

Sümer, Faruk, "Eski Türk Elleri Uygurlar" **Türk Dünyası Tarih Dergisi** S. 98 s. 5-7 İstanbul 1995.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
DÜNYADA TÜRK EDEBİYATI
RUSYA'DA TÜRK EDEBİYATI

Kültür Portalı

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ARALIK - 2009

ANKARA

3.9. Rusya’da Türk Edebiyatı

Anahtar Kelimeler: Türk, Rusya, edebiyat

Rusya’da Türk edebiyatı Çarlık dönemi ve Sovyet Dönemi olmak üzere ikiye ayrılır. 1552 yılında Ruslar’ın Kazan’ı işgal etmesiyle birlikte Kafkasya, Türkistan ve Sibirya’da bulunan Türk yurtlarının büyük kısmı Rus hakimiyeti altına girmiştir. 19. yüzyıla kadar bu bölgelerde yaşayan Türklerin edebiyatı büyük ölçüde halk edebiyatı ve klâsik edebiyat şeklinde gelişimini sürdürmüştür. 19. yüzyılla birlikte bilhassa İlminsky’nin faaliyetleri sonucunda Türk boylarının yazı dillerinin oluşturulması ve Rus edebiyatının da etkisiyle Rusya’da Türk edebiyatı modern bir mahiyet kazanmıştır. Yazılı edebiyatın ilk eserleri Çarlık döneminde ortaya konmuş ve daha çok halk edebiyatı ile klasik edebiyattan beslenmiştir. Bu dönem bilhassa Sibirya’daki Türk boy ve topluluklarında yazılı edebiyatın ilk örneklerinin ortaya konması bakımından dikkat çekicidir. Bu yüzyılın ikinci yarısında çeşitli Türk topluluklarında görülen yenilikçi ve millî hareketler edebî hayatı etkilemiş olsa da maalesef uzun ömürlü olamamıştır. 1917’de başlayan Sovyet dönemiyle birlikte bütün Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi topluluğa bağlı Türklerin edebiyatları da bu sistemin dikte ettiği sosyalist realizm esasları ölçüsünde gelişmiştir. Ortaya konan eserler belli başlı konular etrafında yazılmıştır. Bu konular içerisinde; kadınları sosyal hayata davet, kolektif yaşam tarzına övgü, sistemin yöneticilerini yüceltme, dine, gelenek ve görenekler yergi, eskiye ait değerleri suçlama gibi mevzular öne çıkmaktadır. Bu edebiyatın bir amacı da millî değerlerinden arındırılmış, ideal Sovyet insanı tipi ortaya çıkarmak olmuştur. Sistemin istediği mahiyette eserler yazmak istemeyen yazar ve şairler ölüm, mahkum edilme ya da sürgüne gönderilme şeklinde cezalandırılmışlardır. 1917-1991 yılları arasında ortaya konan eserlerde sanatçıdan toplumsal bir fayda beklenmiş, bu durum büyük ölçüde sanatçının edebî yaratıcılığını kısıtlamıştır. Fakat buna rağmen, aynı yıllarda Azerbaycan’da Bahtiyar Vahapzade, Kırgızistan’da Cengiz Aytmatov, Özbekistan’da Abdulla Kahhar, Türkmenistan’da Bedri Kerbabayev, Kazakistan’da Olcas Süleymanov gibi dikkate değer şair ve yazarlar yetişmiştir. Ayrıca Sovyet dönemindeki Rusya’da Türk halk edebiyatı ürünleri de etkilenmiştir. Yapılan metin neşirlerinde sistemin amaçlarına ve esaslarına uymayan bölümler ya metinden çıkarılmış ya da değiştirilmiştir. Bu eserler üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar da Sosyalist bilim anlayışının gereklerine uygun olarak yapılmıştır. Bilhassa II. Dünya Savaşı yıllarında başta destanlar olmak üzere halk edebiyatının çeşitli ürünleri savaşa Rus saflarında katılan ve cepheye gönderilen Türk gençlerini teşvik etmek için kullanılmıştır.

Kaynak (Source):

Naskali, Emine Gürsoy, “Sovyet Türk Edebiyatı”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.1, s. 54-65, Ankara, 1996.

Karakaş, Şuayıp, “20. Yüzyıl Türk Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.2, s. 279-318, Ankara, 1996.

Açıkgöz, Halil, **Türk Dünyası Edebiyatı**, İstanbul, 1991.

Türk Dünyası El Kitabı, TKAE yay., IV. Cilt, Ankara, 1998.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Prof. Dr. Ahmet MERMER	

